

Zavisni veznici u Munkácsyjevój, Hallerovój i Maretićevoj gramatici

René ČIPANJ BANJA*

Institut za slavensku i baltičku filologiju, Katedra za slavistiku, Filozofski fakultet, Sveučilište Eötvös Loránd,
Budimpešta, Mađarska

Received: 16 September 2025 • Accepted: 28 October 2025

Published Online: 21 January 2026

© The Author, 2025

SAŽETAK

U radu se opisuju, analiziraju i uspoređuju veznici u zavisnosloženim rečenicama, i to u gramatikama hrvatskoga jezika sljedećih triju (dvojice mađarskih i jednoga hrvatskog) autora: Mihálya Munkácsyja, Jenőa Hallera i Tome Maretića. Analiza i usporedba poticaj crpi iz činjenice što je – kada su u pitanju Munkácsyjeva i Hallerova gramatika – riječ o do sada neopisanom sintaktičkom segmentu, što svoj uzrok djelomice pronalazi (i) u tome što su pisane mađarskim (meta)jezikom. Konkretnije, sintaksa je kao sastavnica učenja i poučavanja hrvatskoga kao stranoga jezika, barem kada se uzmu u obzir priručnici hrvatskoga jezika pisani mađarskim metajezikom, a s polazištem u rezultatima dosadašnjih istraživanja usmjerenih na hrvatsko-mađarsku gramatikografsku i gramatikološku tradiciju, i inače zastupljena svega uzgredice. Maretićeva je gramatika u analizu u prvome redu uključena kao korpus na koji se obojica spomenutih mađarskih gramatičara u određenoj mjeri oslanjaju u svojim priručnicima. Opisom i usporedbom zavisnih veznika u trima priručnicima nastoji se utvrditi i objasniti sličnosti i razlike među autorima glede njihova (pr)opisa i uporabe kao nositelja rečenične službe. Ponešto će se reći i o metodologiji toga sintaktičkog segmenta, i to prije svega imajući u vidu da su Munkácsyjeva i Hallerova gramatika praktične naravi te namijenjene učenju hrvatskoga kao stranoga jezika, a u kakvima je sintaksa, ponajprije zbog namjene uskoj ciljanoj skupini, odnosno neizvornim govornicima hrvatskoga jezika koji žive na mađarskom tlu, opisana tek uzgredno. Analizom se zavisnih veznika, njihovih značenja i odnosa u konačnici nastoji doprinijeti rekonstrukciji sintakse (zavisno)složene rečenice u danim priručnicima dvojice mađarskih gramatičara, objavljenima u prvoj polovici 20. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI

veznici, složene rečenice, Munkácsy, Haller, Maretić

* Corresponding authors. E-mail: cipanj.rene@btk.elte.hu

1. MJESTO JENŐA HALLERA I MIHÁLYA MUNKÁCSYJA U OKVIRIMA HRVATSKO-MAĐARSKE GRAMATIKOGRAFIJE

O životu i djelovanju Jenőa Hallera i Mihály Munkácsyja, dvojice gramatičara/slavista s mađarskoga jezičnoga, kulturnoga i etničkoga prostora, mnogi su jezikoslovni, pa i poneki opći, podatci doneseni tek nedavno, i to zahvaljujući istraživanjima usmjerenima na prinose autora sa spomenutoga prostora hrvatskoj poredbenoj i povijesnoj gramatikografiji kao i hrvatskomu jezikoslovlju općenito.¹ Tako je za Hallerovu gramatiku *Gyakorlati horvát (szerb) nyelvtan* (u prijevodu *Gramatika hrvatskoga (srpskoga) jezika*),² izdanu 1916. godine u Budimpešti (HALLER 1916: naslovnica) bitno istaknuti da je riječ o priručniku namijenjenom Mađarima za učenje hrvatskoga jezika (HALLER 1916: 5) koji se zbog svoje izrazito pragmatičke naravi konceptijski i metodološki gotovo u cijelosti približava gramatikama hrvatskoga jezika pisanih mađarskim metajezikom objavljenima u prethodnom, 19. stoljeću (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 458).³ Taj je svoj gramatički priručnik oblikovao, kako to i sâm daje do znanja na uvodnim stranicama (usp. HALLER 1916: 7), naslanjajući se na – kada je riječ o autorima s prostora unutar Trojedinice⁴ – gramatike Tome Maretića (*Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, 1901) i Josipa Florschütza (*Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, 1916) (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 455–456). Već i Hallerovo naslanjanje na navedene hrvatske gramatičare⁵ uzore stoga daje osnovu pretpostavci da je u svojoj gramatici većinom zastupio vukovsku (maretićevsku) književnojezičnu koncepciju,⁶ što su, uostalom, nedvosmisleno potvrdila i recentna istraživanja (usp. MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 458–471), a i sâm je izrijekom potvrdio kako je „pišući svoje djelo bio vođen i mišlju o primjeni suvremenih jezikoslovnih načela”.⁷ Međutim, od njih se ipak i odmaknuo u pogledu metodologije, tj. obilježava ga manje sustavan opis kada je u pitanju fonološka, morfološka i sintaktička razina, čemu je kao razlog pripisana namjena priručnika (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 467). To je svakako opravdano imajući u vidu činjenicu da su većinom jednakim opsegom i opisom istih jezičnih činjenica/razina, pri čemu opis sintaktičke razine uglavnom izostaje, obilježene i gramatike prethodnice, tj. one izdane tijekom 19. stoljeća (usp. MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2021).

I gramatika hrvatskoga jezika naziva *Horvát nyelvtan* (u prijevodu *Gramatika hrvatskoga jezika*) drugoga od spomenutih dvaju autora, Mihály Munkácsyja, po mnogo je čemu slična

¹ Stoga radi iscrpnijih podataka o Hallerovu odnosno Munkácsyjevom životu i jezikoslovnome djelovanju vidi MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2019, 2021, 2022; ČIPANJ BANJA 2024; MÁK 2018: 7; MERŠIĆ–VEGH 2013.

² Umjesto izvornoga naziva gramatike u radu se navodi prijevodna (hrvatska) inačica. Istoimena se Hallerova ponegdje rabila i kao udžbenik; više vidi u *A Bajai Kereskedelmi Iskola Értéktője* 1930/1931: 26).

³ Drugim riječima, Hallerova *Gramatika hrvatskoga (srpskoga) jezika* stoga je nalik na gramatike prethodnice koje „uz opis gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika sadrže vježbe za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski i obrnuto), rječničke popise i konverzacijske obrasce, a neke i obrasce poslovne komunikacije te prozne i pjesničke (književne) tekstove pa je i Hallerova gramatika ustrojem više od normativnoga priručnika“ (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 458).

⁴ Kao ostale gramatike uzore navodi ove: Miler, *Grammatik der kroatischen Sprache*; Muha, *Grammatik der serbisch-kroatischen Sprache* (HALLER 1916: 7).

⁵ Ham pritom upozorava da je Florschützova gramatika po svojim obilježjima ipak bliža hrvatskoj (zagrebačkoj) tradiciji (HAM 2006: 167).

⁶ Točnije, „tek pokojim normativnom obilježjem u morfologiji promjenjivih vrsta riječi Hallerova je gramatika u odmak od gramatika uzora“ (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 467).

⁷ U izvorniku: „Tollamat művem írása közben a modern nyelvészeti alapelvek érvényesítésének gondolata is vezette“ (HALLER 1916: 6).

Hallerovoj, a što ponajviše proizlazi iz toga što ju je Munkácsy također namijenio neizvornim, tj. mađarskim govornicima (MUNKÁCSY 1931⁸: naslovnica). Iako se, za razliku od Hallera, pogledom na podnaslov gramatike doznaje da ju nije namijenio samo početnicima nego i naprednim govornicima hrvatskoga jezika – *Horvát nyelvtan: teljes tanfolyam kezdők és haladók részére* (u prijevodu *Gramatika hrvatskoga jezika: cjeloviti tečaj za početnike i napredne govornike*) (isto). Upravo se na tragu rečenoga ustrojstvena sličnost s Hallerovom gramatikom ogleda u tome što je Munkácsy „znatno veći dio gramatičkoga opisa posvetio fonologiji (i fonetici) i morfolologiji negoli sintaksi“, koja je pak zastupljena kada je, primjerice, govora o sintaksi padeža, službi veznika i redu riječi (ČIPANJ BANJA 2024: 281). Ipak, ono čime se Munkácsyjeva gramatika izdvaja od Hallerove, ali i od svih priručnika prethodnika, jest izrazita iscrpnost opisa gramatičkih činjenica – poglavito, u skladu s mladogramatičarskim pristupom, dijakronijskoga opisa glasovnih mijenja te naglasnoga sustava – na čak 528 gusto pisanih stranica (18 poglavlja i 318 paragrafa). Takav je pak opis, začudo, istovremeno i pragmatičan, tj. Munkácsy pri opisu jezičnih činjenica ne donosi samo usporedbe s mađarskim već i s drugim jezicima, a priručnik sadrži i vježbe, rječničke popise i tekstne predloške mahom pripadne beletrističkom i administrativnom stilu (ČIPANJ BANJA 2024: 280), pa se tako i Munkácsyjeva gramatika, osim navedenoj Hallerovoj, sasvim priklanja gramatikama prethodnicama iz 19. stoljeća (usp. MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2021). Kada je u pak pitanju hrvatski jezik Munkácsyjeve gramatike, prethodnim je istraživanjima također utvrđena priklonjenost vukovskoj književnojezičnoj koncepciji (BARIĆ 2006: 174; HAM 2006: 173–174), no recentnim je istraživanjima ipak upućeno na određen broj – glavninom morfoloških – razlika koje se mogu ocijeniti kao otklon od vukovske koncepcije, a govore u prilog slijeđenju zagrebačke (usp. ČIPANJ BANJA 2024: 281–300).

Dakle, dvojica se mađarskih gramatičara svojim gramatičkim priručnicima izdanima u prvoj polovici 20. stoljeća, a namijenjenima Mađarima za učenje hrvatskoga jezika, naslanjaju na gramatike iste koncepcije i namjene iz 19. stoljeća s prostora Trojednice. Riječ je pritom o priručnicima izrazito pragmatične naravi koji se po svojim jezičnim značajkama znatnije ne otklanjaju od normativnih propisa vukovske jezične koncepcije; na potonje, uostalom, nedvojbeno upućuje i znatno pozivanje na Maretića kao na jednoga od gramatičara uzora. Vrijedno je spomenuti da je obojici gramatičara zajedničko i to što hrvatski jezik, unatoč snažnoj vukovskoj odrednici svojih priručnika, jasno razdvajaju od srpskoga, što osim opisom potvrđuju i vlastitim riječima (MLIKOTA–LEHOCKI–SAMARDŽIĆ 2022: 457; ČIPANJ BANJA 2024: 274); Munkácsy (1931: naslovnica) to pak dodatno potvrđuje i time što svoju gramatiku naziva *Gramatikom hrvatskoga jezika*, a u suprotnosti s pojavljivanjem prakse dvočlanoga navođenja imena jezika uzrokovanoga vukovskim nastojanjima (BRLOBAŠ–ZNIKA 2018: 102). S osloncem u rečenome smatra se opravdanim u nastavku rada – nakon uvoda u metodološki okvir i istraživačke ciljeve – analizirati sličnosti i razlike u sklopu opisa i uporabe zavisnih veznika s obzirom na njihovu službu, a to više što je riječ o određenome sintaktičkom segmentu; naime upravo je sintaksi u spomenutim gramatikama prethodnicama, kao i u Hallerovoj i Munkácsyjevoj gramatici, koje se na njih u većoj mjeri naslanjaju, zbog njihove uske namjene dodijeljena posve sporedna uloga.

⁸ Iako je godina prvoga izdanja Munkácsyjeve gramatike predmetom prijepora, u ovome se radu navodi 1931. kao godina koja je recentnim istraživanjima pretpostavljena kao godina upravo toga, prvoga izdanja (ČIPANJ BANJA 2024: 276–277).

2. METODOLOGIJA I ISTRAŽIVAČKI CILJEVI

Budući da su, kako je to i izneseno u prethodnome poglavlju, Haller i Munkácsy gramatičari čiji gramatikografski rad pripada prvoj polovici 20. stoljeća, da su njihove dvije (spomenute) gramatike hrvatskoga jezika u znakovitoj mjeri pragmatične, da se u mnogočemu naslanjaju na načela vukovske književnojezične koncepcije kao i da zbog svoje namjene sintaksu zastupaju svega uzgredno, glavnim zadatkom ovoga rada jest navesti, opisati i usporediti veznike s obzirom na njihovu službu u zavisnosloženim rečenicama. Korpus usporedbe i analize stoga čine Hallerova *Gramatika hrvatskoga (srpskoga) jezika* i Munkácsyjeva *Gramatika hrvatskoga jezika*, dok se Maretićeve gramatike u analizu uključuju kao prvobitni korpus iz kojega su obojica mađarskih gramatičara crpila spoznaje radi oblikovanja vlastitih priručnika. Pritom valja konkretizirati kako će se naslanjanje dvojice mađarskih gramatičara na Maretića nastojati utvrditi u odnosu na činjenice iz njegove *Gramatike hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola* (1901) jer se na nju, najvjerojatnije zbog njezina svedenijega gradiva, obojica pozivaju.

Polazeći od toga, primjenom se analitičke i komparativne metode u radu nastoje ostvariti sljedeći istraživački ciljevi:

- navesti, opisati i usporediti veznike u gramatikama trojice gramatičara s obzirom na službu što ju zauzimaju u okviru zavisnosloženih rečenica;
- iznijeti i protumačiti sličnosti i razlike u metodologiji opisa zavisnih veznika, a imajući u vidu ciljnu publiku kao i narav i namjenu priručnika;
- analizom i usporedbom veznika doprinijeti rekonstrukciji sintakse (riječi i rečenice) kao rubne sastavnice gramatika hrvatskoga jezika pisanih mađarskim metajezikom u razdoblju nakon jezičnoga prijeloma, odnosno u prvim desetljećima 20. stoljeća.

U nastavku rada pozornost će se najprije posvetiti opisu metodologije obradbe i opisa veznika u zavisnosloženim rečenicama, a zatim će predmet istraživačkoga opisa postati analiza i usporedba zavisnih veznika u Hallera, Munkácsyja te, u konačnici, Maretića kao najvećega gramatičara uzora. Cilj rada jest i upotpuniti i proširiti postojeće spoznaje o sintaksi kao najmanje zastupljenoj sastavnici gramatika hrvatskoga jezika pisanih mađarskim metajezikom, a kada je riječ o okvirima hrvatsko-mađarske gramatikografije prve polovice 20. stoljeća.

3. METODOLOGIJA OPISA ZAVISNIH VEZNIKA U HALLERA, MUNKÁCSYJA I MARETIĆA

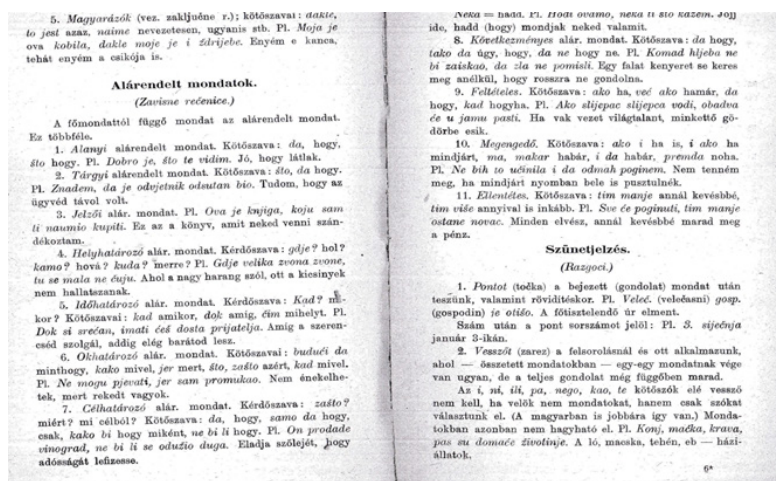
Na samom početku analize i usporedbe metodoloških odrednica gramatika triju autora ključno je napomenuti kako se međusobno razlikuju već samim tim što zavisne veznike nužno ne opisuju u sklopu zasebnih (vezničkih poglavlja). U skladu s tim Haller (1916: 81–84) – čija je gramatika, kao što je i rečeno, istraživanjima ocijenjena kao najpragmatičnija te čija je iscrpnost u opisu jezičnih činjenica znatno manja no u Munkácsyja i Maretića – zavisne veznike ne obrađuje u sklopu poglavlja čijim je isključivim zadatkom opis veznika, već ih opisuje svega uzgredno, tj. navodeći ih pri opisu sintakse zavisnosložene rečenice (poglavlje *Alárendelt mondatok [Zavisne rečenice]*) (HALLER 1916: 84), odnosno redom u sklopu opisa vrsta zavisnosloženih rečenica.⁹ Takav je opis,

⁹ Naime, već je i sama obradba sintakse rečenice sastavnica kojom se Hallerov priručnik odmiče od gramatika prethodnica ustupajući prostor tom, uglavnom izostavljenom, sintaktičkom segmentu.

čini se, u cijelosti preuzet iz Florshützove (1916: 155–166) gramatike, u kojoj se veznici i druge riječi s tom službom također navode u sklopu opisa zavisnosloženih rečenica (usp. MLIKOTA–LEHOČKI–SAMARDŽIĆ 2022: 463). Kao primjeri opisa veznika u Hallera donose se sljedeći:

1. Subjektivna zavisna rečenica. Veznici: *da, hoga, što, hoga*. Pl. *Dobro je, što te vidim. Jó, hoga látlak.*
2. Objektiva zavisna rečenica. Veznici: *što, da, hoga*. Pl. *Znadem, da je odvjetnik odsutan bio. Tudom, hoga az ügyvéd távol volt.*
3. Atributivna zavisna rečenica. Npr. *Ova je knjiga, koju sam ti naumio kupiti. Ez az a könyv, amit neked venni szándékoztam.*¹⁰

U vezi je s donesenim primjerima o metodologiji navođenja i opisa veznika u Hallera još vrijedno istaknuti da u sklopu opisa atributivnih rečenica (3.) odnosnu zamjenicu *koju*, koja je u rečeničnom primjeru uporabljena kao veznik, ne ističe kao veznik, iz čega se može zaključiti da jasno razgraničuje veznike od drugih vrsta riječi koje mogu biti nositeljima vezničke službe. To potvrđuje i navođenjem te zamjenice u svome poglavlju o zamjenicama (usp. HALLER 1916: 43).

Slika 1. Opis zavisnosloženih rečenica u Hallerovoj gramatici

S druge strane opis zavisnih veznika u Munkácsyja gotovo je posve različit i znatno opširniji, što, uostalom, ne čudi jer je riječ o gramatici koja se odlikuje već spomenutom izrazitom iscrpnošću opisa jezičnih činjenica. Naime Munkácsy i nezavisne i zavisne veznike u svome opsežnom priručniku opisuje u sklopu zasebnih poglavlja, i to nerijetko nepovezano i razasuto¹¹

¹⁰ U izvorniku: „1. Alanyi alárendelt mondat. Kötőszava: *da, hoga, što, hoga*. Pl. *Dobro je, što te vidim. Jó, hoga látlak.*; 2. Tárgyi alárendelt mondat. Kötőszava: *što, da, hoga*. Pl. *Znadem, da je odvjetnik odsutan bio. Tudom, hoga az ügyvéd távol volt.*; 3. Jelzői alárendelt mondat. Pl. *Ova je knjiga, koju sam ti naumio kupiti. Ez az a könyv, amit neked venni szándékoztam*“ (HALLER 1916: 84).

¹¹ To pak proizlazi iz pretpostavke da je riječ o gramatici koja nije objavljena kao cjelina, već u dijelovima (bilježnicama) (BARIĆ 2006).

(usp. MUNKÁCSY 1931: 206–208; 231–239; 265–272). Na tragu je toga zanimljivo spomenuti još i to da u svojoj obimnoj gramatici ne ustupa znakovitije mjesto sintaksi rečenice,¹² odnosno ni opisu nezavisnosloženih ni zavisnosloženih rečenica, iako ih, primjerice, spominje pri navođenju temeljnih podataka o veznici, pa tako i zavisnosložene rečenice, čiji su veznici predmetom ovoga rada, nabraja u ovom navodu: „Zavisni veznici rabe se za povezivanje vremenskih, način-skih, uzročnih, izričnih, posljedičnih, pogodbenih i dopusnih rečenica; rečenične pak dijelove povezuju svega rijetko.“¹³ Kako Munkácsy u svojoj gramatici stoga jednako iscrpno tumači i veznike, razložno je iznijeti pokoju pojedinost glede metodologije njihova opisa. Tako opis zavisnih veznika započinje navođenjem svih veznika pripadnih određenoj vrsti, a nakon čega ih detaljnije opisuje u sklopu posebnih paragrafa. Kao prve zavisne veznike navodi i opisuje vremenske. Pritom se za svaki veznik, vjerno pragmatiki i kontrastivnoj metodi koja prevladava i u njegovoj gramatici, navode mađarske istoznačnice, a radi uvida u narav opisa donose se sljedeći navodi:

298. Vremenski su veznici u hrvatskome jeziku sljedeći: **dok** ili **dokle**, **istom**, **kada kad**, **kako**, **netom**, **pošto**, **tek**, **čim**.¹⁴

299. **dok**, **dokle** = *míg*, *amíg*. 1. Veznik **dok** ili **dokle** nastoji poručiti da započinje tvrdnja (radnja) izražena predikatom glavne rečenice. Primjerice: *budi u ovoj sobi, dok se vratim iz crkvi* = *maradj (légy) ebben a szobában, amíg visszatérek a templomból*; *dok dijete ne zaplače, mati ga ne seća* = *amíg a gyermek el nem sírja magát, anyja nem gondol rá* [...]. 2. veznik **dok** ili **dokle** nekada označuje da tvrdnja (radnja) izražena predikatom glavne rečenice traje onoliko koliko i tvrdnja (radnja) izražena u zavisnoj. Primjerice: *ime ti se svuda spominjalo, dok je sunca i dok je mjeseca* = *nevedet mindenhol emlegetik, amíg lesz nap és amíg lesz hold* [...].¹⁵

Pogledom je u metodologiju opisa zavisnih veznika u Munkácsyja, koja je istovjetna u svih vrsta zavisnih veznika, razvidno da je kudikamo opsežnija nego Hallerova, i to prije svega jer, što se zapaža iz primjera, dublje ponire u značenjske odnose unutar rečenice, a može se pretpostaviti i da se zahtijeva i određen stupanj poznavanja sintakse, na što upućuju (i) uporabljeni sintaktički nazivi. Time se gramatika odmiče od svoje prvobitne (pragmatične) uloge, što je već utvrđeno glede njezina čitavog gramatičkog opisa (ČIPANJ BANJA 2024: 299–300) premda je, naposljetku, namijenjena i naprednim govornicima. Osim toga vrijedno je istaknuti da se Munkácsy u sklopu opisa zavisnih veznika poziva, iako samo ponegdje, na dvojicu gramatičara; jedan je od

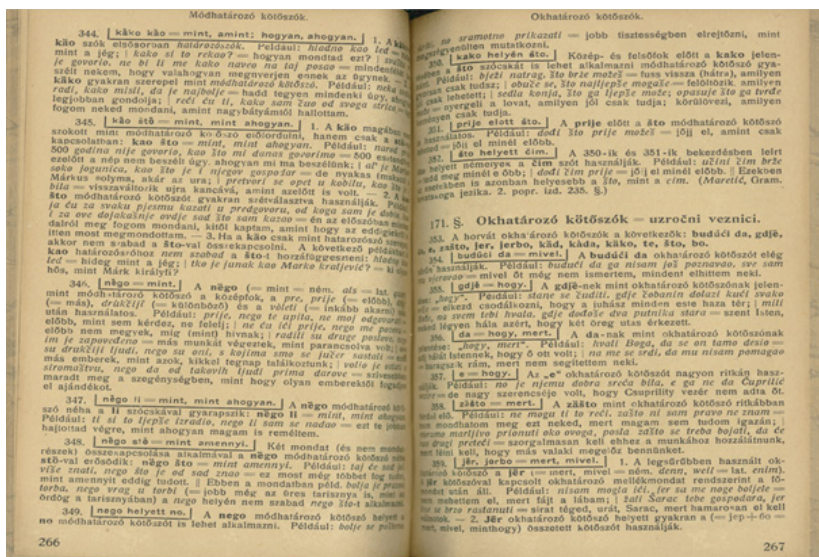
¹² U tome je vidljiva sličnost s Maretićem, koji u svojoj školskoj gramatici zanemaruje sintaksu rečenice (BRLOBAŠ 2015: 456; PRANJKOVIĆ 2010).

¹³ U izvorniku: „Az alárendelő kötőszók idő-, mód-, ok-, célhatározó, magyarázó, következményes, föltételes és megengedő mondatok összekötésére használatnak; mondatrészeket csak ritkán kapcsolnak össze“ (MUNKÁCSY 1931: 208).

¹⁴ U izvorniku: „A horvát időhatározó kötőszók a következők: **dok** vagy **dokle**, **istom**, **kada kad**, **kako**, **netom**, **pošto**, **tek**, **čim**“ (MUNKÁCSY 1931: 237).

¹⁵ U izvorniku: „**dok**, **dokle** = *míg*, *amíg*. A **dok** vagy **dokle** kötőszó azt akarja jelezni, hogy a főmondat állítmányában kifejezett állítás (cselekvés) elkezdődik. Például: *budi u ovoj sobi, dok se vratim iz crkvi* = *maradj (légy) ebben a szobában, amíg visszatérek a templomból*; *dok dijete ne zaplače, mati ga ne seća* = *amíg a gyermek el nem sírja magát, anyja nem gondol rá* [...] A **dok** vagy **dokle** kötőszó néha azt jelzi, hogy a mondatban kifejezett állítás (cselekvés) ugyanannyi ideig tart, mint a mellékmondatban kifejezett állítás (cselekvés). Például: *ime ti se svuda spominjalo, dok je sunca i dok je mjeseca* = *nevedet mindenhol emlegetik, amíg lesz nap és amíg lesz hold* [...]“ (MUNKÁCSY 1931: 237).

njih, dakako, Maretić (drugo izdanje njegove školske gramatike), a drugi Milan Rešetar (njegova gramatika *Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache*)¹⁶ (MUNKÁCSY 1931: 265–271).¹⁷ Štoviše, Munkácsyjevo naslanjanje na Maretića potvrđuje podjela veznika na nezavisne (*mellérendelő*) i zavisne (*alárendelő*) (MUNKÁCSY 1931: 208) te gotovo istovjetni rečenični primjeri doneseni u sklopu njihova opisa; i podjela i primjeri preuzeti su iz drugoga izdanja Maretićeve *Gramatike hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola* (usp. MARETIĆ 1901: 199–214).

Slika 2. Opis zavisnih veznika u Munkácsyjevoj gramatici

Ako se pak istraživački pogled usmjeri u metodologiju opisa veznika u Maretića, Munkácsy je, kao što je i navedeno, iz drugoga izdanja Maretićeve školske gramatike preuzeo metodologiju opisa veznikâ, ali i same primjere.¹⁸ To, recimo, dokazuje sljedeći opis vremenskih veznika *dok* i *dokle*, koji se od već donesenoga Munkácsyjeva opisa tih veznika razlikuje svega neznatno:¹⁹

Veznik se *dok* ili *dokle* upotrebljava, kad se hoće da naznači, da se ono, što se veli u glavnoj rečenici, događa do početka onoga, što se veli u zavisnoj; na pr. *budi u ovoj sobi, dok se vraćam iz crkve*; – *dok dijete ne zaplače, mati ga se ne sjeća*; – *obaljuje konje i junake, dokle dođe konjima carevijem*. Oba se veznika mogu uzimati i kad se hoće da naznači, da ono, što se veli u glavnoj rečenici, traje tako dugo kao ono, što se veli u zavisnoj; na pr. *ime ti se svuda spominjalo, dok je sunca i dok je mjeseca*; – *dokle su braća živjela u ljubavi i slozi, dobro im je bilo*. (MARETIĆ 1901: 204)

¹⁶ Rešetar je smatrao kako su Hrvati i Srbi jedan narod s dva imena (<https://enciklopedija.hr/clanak/resetar-milan>), stoga ne čudi što je dvočlano ime jezika naveo i u nazivu svoje gramatike.

¹⁷ Radi iscrpnijega uvida u Munkácsyjeve uzore i okolnosti nastanka gramatike vidi ČIPANJ BANJA 2024.

¹⁸ Rečenični se primjeri navode pri analizi i usporedbi veznika u nastavku rada.

¹⁹ Pri tomu svakako treba imati na umu da je riječ o navodima prevedenima na mađarski jezik.

To se, međutim, ne može ustvrditi za Hallera, i to s uporištem u dvama zaključcima koji se u konačnici nameću sami po sebi: 1. Haller u sklopu svoga sintaktičkoga poglavlja ne opisuje veznike niti ih dijeli na nezavisne i zavisne kako to čine Maretić i Munkácsy, nego ih uzgredice navodi pri opisu zavisnosloženih rečenica, a po uzoru na Florschütz; 2. za razliku od Munkácsyja, a u skladu s prethodnim zaključkom, Haller od Maretića nije preuzeo ni rečenične (vezničke) primjere. Rečeno navodi na zaključak da se, kada je riječ o metodologiji opisa zavisnih veznika, Munkácsy jest ugledao na Maretića u gotovo potpunoj mjeri, pri čemu se s razlogom može pretpostaviti da je, vodeći računa o ciljnoj publici i namjeni gramatike, za to ipak prikladnijom smatrao njegovu školsku gramatiku. Također, valja skrenuti pozornost na to da Munkácsy ipak naglašava povezanost veznika i složenih rečenica.²⁰ Iz toga je moguće zaključiti da na kraju ipak neizravno – odnosno u okviru opisa veznikâ – progovara i o sintaksi (zavisno)složene rečenice, dok Haller postupa upravo obratno, tj. polazeći od opisa složenih rečenica dotičući se uzgred i njihovih veznika.

4. USPOREDBA I ANALIZA ZAVISNIH VEZNIKA U HALLERA, MUNKÁCSYJA I MARETIĆA

Usporedbom metodologije opisa zavisnih veznika u prethodnome su poglavlju utvrđene većinom sličnosti, ali i poneke i razlike među trojicom gramatičara čije gramatike čine korpus ovoga rada. Zadatkom pak ovoga poglavlja jest analiza i usporedba zavisnih veznika u navedenim trima gramatikama. Kako među trojicom gramatičara postoje razlike u vezi s navođenjem i opisom vrsta zavisnih veznika, analizom i usporedbom obuhvatit će se one vrste koje su opisane u svim trima gramatikama, a to su ove: vremenski (*időhatározó*),²¹ uzročni (*okhatározó*), namjerni (*célhatározó*), izrični (*magyarázó*), posljedični (*következményes*) (HALLER 1916: 82–83; MUNKÁCSY 1931: 208; MARETIĆ 1901: 203–211). Munkácsy, baš kao i Haller i Maretić, još navodi i pogodbene (*föltételes*) i dopusne (*megengedő*) veznike (usp. Munkácsy 1931: 208), ali ih, začudo, ne opisuje, pa se oni iz analize izostavljaju.²² Jednako tako, za eventualna odstupanja u navođenju i opisu navedenih zavisnih veznika među trojicom gramatičara objašnjenje će se, barem kada su u pitanju Munkácsy i Haller, nastojati potražiti u naslanjanju na činjenice iz Rešetarove (Munkácsy) odnosno Florschützove (Haller) gramatike.

4.1. Vremenski veznici

Kao vremenske veznike trojica gramatičara navode sljedeće:

Haller (1916)	Munkácsy (1931)	Maretić (1901)
kad, dok, čim (HALLER 1916: 82)	dok, dokle, istom, kada kad, kako, netom, pošto, tek, teke, tek što, čim (MUNKÁCSY 1931: 237–238)	čim, dok, dokle, istom, kada kad, kako, netom, pošto, tek (teke), tek što (MARETIĆ 1901: 204)

²⁰ Vidi bilješku 14.

²¹ Mađarski nazivi za vrste veznika uključene u rad doneseni su u obliku u kojemu se pojavljuju u Munkácsyjevoj i Hallerovoj gramatici.

²² Međutim, Munkácsy sve veznike koje Maretić definira kao pogodbene i dopusne, a Haller ih navodi pri opisu pogodbenih i dopusnih rečenica, navodi, i to bez ikakve naznake da ih smatra pogodbenima ili dopusnima, na svom općem opisu veznika (usp. MUNKÁCSY 1931: 206–207).

Promotri li se donesena tablica, s potpunom se sigurnošću može utvrditi da je Munkácsy sve vremenske veznike preuzeo od Maretica,²³ s tim da to ne vrijedi samo za veznike nego i za sve rečenične primjere, od kojih se primjera radi izdvajaju sljedeći: *Dok mi, brate, skupa prebivasmo i majka nam dvori upravljaše, tad se naši dvori belješe* = *amíg mi, testvér, együtt laktunk és édes anyánk igazgatta portánkat, addig az ragyogott a fehérségtől (a tisztaságtól)*; *istom Stjepan iz tazbine dođe, pa je bratu Đuri besjedio* = *alighogy megérkezett István az apóséktól, azonnal beszédbe elegyedett György testvévérel* (MUNKÁCSY 1931: 239); *Dok mi, brate, skupa prebivasmo i majka nam dvori upravljaše, tad se naši dvori belješe; istom Stjepan iz tazbine dođe, pa je bratu Đuri besjedio* (MARETIĆ 1901: 205).

S druge pak strane Haller, čija je gramatika na koncu ipak znatno pragmatičnija, bilježi samo navedena tri veznika, a oprimjeruje, zanimljivo, samo jedan – *dok*: *Dok si srećan, imati ćeš dosta prijatelja. Amíg a szerencséd szolgál, addig elég barátod lesz* (HALLER 1916: 82). Hallerov skroman primjer značenjski odgovara točki 2. u Munkácsyjevu i Hallerovu opisu, tj. da „ono, što se veli u glavnoj rečenici, traje tako dugo kao ono, što se veli u zavisnoj [...]“ (MARETIĆ 1901: 204; MUNKÁCSY 1931: 239), što upućuje na zaključak da je Haller njime pokrio samo značenjsku nijansu koju druga dvojica gramatičara pokrivaju točkom 2. Nadalje, Florschütz (1916: 160) u svojoj gramatici kao vremenske veznike navodi *pošto, kako, tek, tek što, kad, istom, čim, dokle i dok ne*, iz čega se zaključuje da se Haller ni na njega nije ugledao u potpunoj mjeri. Štoviše, Haller je veznik *dok*, najvjerojatnije, preuzeo od Maretica jer Florschütz (isto) navodi samo složeni veznik *dok ne*, za koji tvrdi da se rabi samo „uz negativnu glavnu rečenicu“.

4.2. Uzročni veznici

Uzročni su veznici u trojice gramatičara sljedeći:

Haller (1916)	Munkácsy (1931)	Maretic (1901)
budući da, kako, jer, što, zašto, kad (HALLER 1916: 82)	budući da, gdje, da, e, zašto, jer, jerbo, kad, kada, kako, te, što, bo (MUNKÁCSY 1931: 267)	budući da, da, e, gdje, jer, kada, kako, što, te, zašto (MARETIĆ 1901: 208)

Sudeći prema veznicima što ih trojica gramatičara navode, također su vidljiva odstupanja Munkácsyja i Maretica u odnosu na Hallera. Ipak, Munkácsy – iako gotovo sve uzročne veznike i primjere opet preuzima od Maretica (usp. MARETIĆ 1901: 208–209; MUNKÁCSY 1931: 267–268) – na svom popisu uzročnih veznika navodi i veznik *jerbo*, u vezi s kojim ističe da se „umjesto uzročnog veznika *jer* često rabi složeni veznik *jer + bo*“.²⁴ Maretic (1901: 208) pak samo u sklopu opisa veznika *jer* daje tvrdnju koja glasi „mjesto *jer* govori se i *jerbo* [...]”, ali rjeđe“, što navodi da Munkácsy ne samo da ga, u suprotnosti s Mareticom, navodi kao poseban veznik već ga, kada je u pitanju njegova uporaba, drukčije i definira. Zanimljivost te razlike u opisu pojačava i to što se

²³ Zaključuje se i po tome što na kraju poglavlja o vremenskim, pa i drugim zavisnim veznicima obuhvaćenima ovom analizom, kao izvor navodi Martićevu školsku gramatiku.

²⁴ U izvorniku: „2. A *jer* okhatározó kötőszó helyett gyakran a *jer + bo* (mert, mivel, minthogy) összetett kötőszóként használják“ (MUNKÁCSY 1931: 267).

Munkácsy na kraju poglavlja o uzročnim veznicima poziva upravo na 2. izdanje Maretićeve školske gramatike, koja je dijelom korpusa ovoga rada. Također, Munkácsy (1931: 267–268) navodi i unutar zasebnoga paragrafa opisuje i uzročni veznik *bo*, za koji Maretić samo u obliku napomene tvrdi da bi ga trebalo uvrstiti među nezavisne veznike: „ne stoji nikad na prvom mjestu u rečenici, i upravo bi ga trebalo metnuti u I. red, t.j. među usporedne“ (MARETIĆ 1901: 209). Tu sintaktičku tvrdnju povezanu sa službom veznika *bo* Munkácsy ne donosi, iz čega se može zaključiti da je suglasan s njegovom (zavisnom) službom.

U usporedbi pak s Munkácsyjem i Maretićem Haller, kao što je to učinio i pri opisu vremen-skih veznika, daje samo jedan primjer uzročne rečenice, i to s veznikom *jer* – *Ne mogu pjevati, jer sam promukao. Nem énekelhetek, mert rekedt vagyok* (HALLER 1916: 82). Njime se značenjski nimalo ne otklanja od (istovjetna) Munkácsyjeva i Maretićeva primjera (*Nisam mogla ići, jer su me noge boljele*) s tim veznikom, a koji pritom obojica ocjenjuju kao najobičniji uzročni veznik (MUNKÁCSY 1931: 267; MARETIĆ 1901: 208). Tu na koncu valja istaknuti i da Florschütz (1916: 163), Hallerov gramatičar uzor, navodi uzročne veznike *budući da*, *kako*, *kad*, *gdje*, *e*, *jer*, *što*, *zašto*, od kojih Haller ne navodi veznike *gdje* i *e*, koje pak navode i Munkácsy i Maretić, čime se potvrđuje njegovo svojevrsno odmicanje od svih triju gramatičara.

4.3. Namjerni veznici

Namjerni veznici iz uspoređenih gramatika prikazuju se u sljedećoj tablici:

Haller (1916)	Munkácsy (1931)	Maretić (1901)
da, samo da, kako bi, ne bi li (HALLER 1916: 82)	da, eda, kako, li, neka, nek (MUNKÁCSY 1931: 269–270)	da, eda, kako, li, neka (nek) (MARETIĆ 1901: 208)

Kao što to vrijedi i za dvije prethodno opisane vrste zavisnih veznika, zapaža se da je Munkácsy naveo namjerne veznike istovjetne Maretićevima, a u čemu se razlikuje od Hallera. Međutim, u ovome slučaju ipak postoje razlike kada je govora o opisu tih veznika. Naime Munkácsyjev je opis – iako primjere preuzima od Maretića, npr. *da bismo to bolje razumjeli, spomenut ćemo još nešto; naumi, da se združi s aždajom, kako će više zla činiti; stane svojim prijateljima pisati, ne bi li mu kako dobavili tu knjigu; molit ćemo Boga istinitoga, nek nam dade ključe od nebesa; privuče se lagano pod prozor, eda bi što čuo* (MUNKÁCSY 1931: 269; MARETIĆ 1901: 203–204) – ponešto opširniji od Maretićeva, pa tako npr. opisu namjernoga veznika *da*, koji obojica smatraju najobič-nijim (MUNKÁCSY 1931: 269; MARETIĆ 1901: 203), u odnosu na Maretića dodaje sljedeće:

Ako se postizanje cilja/namjere čini sigurnim, glagol stoji u indikativu; ako pak za postiza-nje cilja još postoji samo mogućnost, glagol treba staviti u kondicional. Primjerice: *došao sam, da kupim konja* = *eljöttem, hogy lovat vásároljak*; *došao sam, da bih kupio konja* = *eljöttem, hogy (esetleg) lovat vásároljak*.²⁵

²⁵ U izvorniku: „Ha a cél elérése biztosnak látszik, akkor az ige jelentő módban áll; ha ellenben a cél elérésére csak a lehetőség van még (sic!), akkor az igét föltételes módba kell tenni. Például: *došao sam, da kupim konja* = *eljöttem, hogy lovat vásároljak*; *došao sam, da bih kupio konja* = *eljöttem, hogy (esetleg) lovat vásároljak*“ (MUNKÁCSY 1931: 269).

Gotovo jednaka objašnjenja daje i za, primjerice, veznike *eda*, *kako* i *neka*. Tako za veznik *eda* obrazlaže sljedeće:

Iza namjernoga veznika *eda* glagol stoji u kondicionalu. Veznik *eda* znači da nada za postizanje cilja nije velika, ali mogućnost postoji. Primjerice: *idem gospodu, eda bih ga umolio = megyek az úrhoz, hogy megkérjem* (ako je moguće).²⁶

Kada su pak u pitanju veznici *kako* i *neka*, također donosi obrazloženja povezana s, dakako, ciljem/namjerom:

Namjerne rečenice katkad uvodi prilog *kako* u službi veznika, i tada glagol nakon njega stoji ili u futuru ili u kondicionalu. Futur postizanje cilja označuje vjerojatnijim nego kondicional. Primjerice: *to govori, kako će ih zavaditi. = ezt mond a (sic!), hogy összeveszítse őket.; pomozí mi, kako bi mi lakše bilo = segíts nekem, hogy könnyebben menjem*.²⁷

Namjerni veznik *neka*, *nek* prilično je čest ako namjerna rečenica sadrži namjeru koju je nužno obaviti po naredbi ili prozivu subjekta u glavnoj surečenici. Primjerice: *molit čemo Boga istinoga, nek nam dade ključe od nebesa = kérti fogjuk az igazságos Istent, hogy adja meg nekünk a mennyország kulcsait*.²⁸

Usporede li se Munkácsyjev i Maretićev opis navedenih namjernih veznika, može se reći da je Munkácsyjev kudikamo opširniji jer je svojim tumačenjima uputio na razlike u potanjim značenjskim nijansama što se njima mogu izraziti u sklopu namjernih zavisnosloženih rečenica. Moguće je pretpostaviti da je to smatrao korisnim samim tim što tako govornike upućuje na sitn(ij)e razlike kada je u pitanju semantika; uostalom, i samu je gramatiku, kao što je to već istaknuto, namijenio (i) iskusnim govornicima hrvatskoga jezika. Ključno je pritom naglasiti i da se na kraju poglavlja o namjernim veznicima uz Maretića poziva i na Rešetara, pa se na koncu pogledom u Rešetarovu gramatiku zaključuje da je Munkácsy u donesenim opisima zapravo ujedinio njegove i Maretićeve navode (usp. REŠETAR 1916: 196–197; MARETIĆ 1901: 203–204).

Kao razlog se preuzimanju (i) Rešetarovih primjera i dijelova opisa može pripisati pragmatičnost koju je Munkácsy, možda, mogao prepoznati u isticanju glagolskih oblika – posebice onih, kako se to izlučuje iz navodâ, vremenâ i načinâ – koje valja rabiti radi oblikovanja namjernih rečenica s navedenim veznicima, što Maretić ne čini. Ako se, s druge strane, iznese još koja pojedinost o Hallerovu opisu, ponajprije valja reći da, kao i do sada, navodi svega jedan rečenični primjer, i to sa složenim veznikom *ne bi li*, koji, zanimljivo, ne navode ni Munkácsy ni Maretić:

²⁶ U izvorniku: „Az *eda* célhatározói kötőszó után az ige föltételes módban áll. Az *eda* kötőszó azt jelenti, hogy a cél elérésére nem nagy a remény, de megvan a lehetőség. Például: *idem gospodu, eda bih ga umolio = megyek az úrhoz, hogy megkérjem* (ha lehet)“ (MUNKÁCSY 1931: 269).

²⁷ U izvorniku: „A melléndelt célhatározói mellékmondatokat néha-néha a *kako* határozószó mint kötőszó vezeti be, utána az ige vagy jövőidőben vagy föltételes módban áll. A jövőidő a cél elérését valószínűbbnek tünteti föl, mint a föltételes mód. Például: *to govori, kako će ih zavaditi. = ezt mond a (sic!), hogy összeveszítse őket.; pomozí mi, kako bi mi lakše bilo = segíts nekem, hogy könnyebben menjem*“ (MUNKÁCSY 1931: 269).

²⁸ U izvorniku: „A *neka nek* célhatározó kötőszó elég gyakori abban az esetben, amikor a célhatározó mellékmondat olyan szándékot tartalmaz, amelyet a főmondat alanyának parancsára vagy felszólítására kell végrehajtani. Például: *molit čemo Boga istinoga, nek nam dade ključe od nebesa = kérti fogjuk az igazságos Istent, hogy adja meg nekünk a mennyország kulcsait*“ (MUNKÁCSY 1931: 269).

On prodade vinograd, ne bi li se se odužio duga. Eladja szélejét, hogy adósságát lefizesse (HALLER 1916: 82). Objašnjenje se za to pak pronalazi upravo u Florschützovoj (1916: 163) gramatici, gdje je taj složeni veznik naveden (uz veznike *da*, *samo da*, *neka (nek)*, *eda bi*, *kako bi*) u rečenici gotovo istovjetnoj Hallerovoj, iz koje je izostavio samo broj – *On prodade devet vinograda, ne bi li se odužio duga* (FLORSCHÜTZ 1916: isto).

4.4. Izrični veznici²⁹

Izrični se veznici iz triju konzultiranih gramatika također donose u tablici u nastavku, međutim najprije je nužno upozoriti na sljedeće: budući da je, dakako, riječ o gramatikama hrvatskoga jezika pisanih mađarskim metajezikom, sva tri autora upotrebljavaju naziv *magyarászó kötőszók* (usp. HALLER 1916: 82; MUNKÁCSY 1931: 270–271; MARETIĆ 1901: 207), ali je uvidom u opis veznika razvidno da Haller taj naziv rabi za označavanje zaključnih veznika³⁰ (u njega veznici *dakle* i *naime*), a Munkácsy i Maretić (isto) za označavanje skupine veznika koje na hrvatskom nazivaju *izričnima*. Kako, dakle, nije riječ samo o nazivoslovnoj razlici već i o razlici Hallerova opisa u usporedbi s Munkácsyjevim i Maretićevim, odnosno Haller taj naziv rabi za označavanje veznika nezavisnosložene rečenice, Hallerovi će se veznici koje obuhvaća istim (mađarskim) nazivom izostaviti iz daljnje analize. No, kako je izneseno da Haller veznike navodi i opisuje uzgredno, tj. pri opisu zavisnosloženih rečenica, kao izrični veznik u Hallera (HALLER 1916: 82) ipak će se uvrstiti veznik *što*, koji navodi kao veznik subjektivnih rečenica, te veznik *da* kao (uz veznik *što*) objektivnih.³¹

Haller (1916)	Munkácsy (1931)	Maretić (1901)
što, da (HALLER 1916: 82)	da, e, gdje, kako (MUNKÁCSY 1931: 269–270)	da, e, gdje, kako (MARETIĆ 1901: 270)

Promatranjem se opisa izričnih veznika u Munkácsyja (1931: 270) ponovno zapažaju poneki primjeri – npr. *znao sam, da ćeš danas doći; zbori mlada, e ih doma nema; tužio se netko, kako jesti ne može* (usp. MARETIĆ 1901: 207). Međutim, Munkácsy taj opis ponovno dopunjuje novim obrazloženjima i primjerima, a opet preuzetima od Rešetara (usp. REŠETAR 1916: 193–195). Tomu u prilog govore dijelovi izlučeni iz opisa veznika *da*, *kako* i *gdje* u nastavku.

U zavisnim rečenicama uvedenima izričnim veznikom *da* (= *hogy*) glagol može stajati u indikativu ili kondicionalu. Primjerice: *mislio sam, da će doći* = *gondoltam, hogy el fog jönni*; *rekao je, da bi dao* = *azt mondta, hogy ad (adna)*.³²

²⁹ Naziv *izrični veznici* upotrebljavu MUNKÁCSY (1931: 270) i MARETIĆ (1901: 207).

³⁰ I sâm u zagradi navodi da je riječ o „(vez. zaključne r.)“. MUNKÁCSY (1931: 236) i MARETIĆ (1901: 203) pak navode samo jedan zaključni veznik – *dakle*.

³¹ Uostalom i zato što MARETIĆ (1901: 207) u svojoj školskoj gramatici, koja čini građu ovoga rada kao i oslonac drugim priručnicima koji su predmet usporedbe, izrične rečenice dijeli na subjektivne i objektivne.

³² U izvorniku: „A *da* (*hogy*) kötőszóval bevezett mellékmondatokban az ige jelentő vagy föltételes módban állhat. Például: *mislio sam, da će doći* = *gondoltam, hogy el fog jönni*; *rekao je, da bi dao* = *azt mondta, hogy ad (adna)*“ (MUNKÁCSY 1931: 270).

Umjesto veznika *da* kao izrični se veznik može uporabiti prilog *kako* (= *hogyan*) i tada mu je značenje, naravno, *hogy*. Primjerice: *tužio se neko, kako jesti ne može = valaki panaszkodott, hogy nem tud enni; vidi, kako krava kudjelu žvače = látta, hogy a tehén a lent (v. kendert) ette*.³³

Nakon glagola u glavnim rečenicama koji znače primjećivanje izrične rečenice vrlo često uvodi prilog *gdje* (= *hol*) kao veznik. Značenje priloga *gdje* kao izričnoga veznika: *da*. Primjerice: *vidi sestru, gdje sedi. = látta, hogy nővére ült.; čujem, gdje, ptice pjevaju = hallom, hogy a madarak énekelnek*.³⁴

Iz donesenih je dijelova opisa navedenih veznika u Munkácsyja zamjetno da je, jednako kao što je to učinio u okviru opisa namjernih veznika, donio znatno više podataka i primjera u odnosu na Maretića – za što se zasigurno mogu pretpostaviti i isti pragmatični razlozi – i to bez obzira na to što je sve izrične veznike koje navodi nesumnjivo prethodno preuzeo od Maretića (usp. MUNKÁCSY 1931: 271). Haller (1916: 82) pak u sklopu opisa subjektivnih i objektivnih rečenica jednako tako navodi samo jedan primjer: *Dobro je, što te vidim. Jó, hogy látlak.; Znađem, da je odvjetnik odsutan bio. Tudom, hogy az ügyvéd távol volt*. Za razliku od njega Florschütz (1916: 27) kao izrični veznik navodi *da*, dok kao veznike subjektivnih rečenica (uz brojne zamjenice i priloge koji mogu imati vezničku službu) navodi *da, li, da li, kad, gdje* i *kako*, a kao objektivnih *da* i *e* (1916: 153–154), iz čega proizlazi da je Hallerov opis ipak drukčiji i kudikamo svedeniji. Isticanja je vrijedno i da Munkácsy (1931: 271) i Maretić (1901: 208) čitav paragraf posvećuju tumačenju razlika između izričnih subjektivnih i objektivnih rečenica, odnosno nominativa i akuzativa, u čemu se Munkácsy ponovno naslanja na Maretića.³⁵

4.5. Posljedični veznici

Priložena tablica predočava posljedične veznike u trojice gramatičara:

Haller (1916)	Munkácsy (1931)	Maretić (1901)
da, tako da, da ne (HALLER 1916: 82)	da, te (MUNKÁCSY 1931: 271)	da, te (MARETIĆ 1901: 209)

Usporedbom je posljedičnih veznika iz triju gramatika uočljivo da se Munkácsy opet bezuvjetno naslanja na Maretića, a od obojice se otklanja Haller navodeći samo veznik *da* kao zajednički, a dodajući kao posljedične još složene veznike *tako da* i *da ne*. Pri tumačenju posljedičnoga veznika

³³ U izvorniku: „A *da* helyett néha a *kako* (= *hogyan*) határozószó szolgál mint magyarázó kötőszó, és ilyenkor a jelentése természetesen: *hogy*. Például: *tužio se neko, kako jesti ne može = valaki panaszkodott, hogy nem tud enni; vidi, kako krava kudjelu žvače = látta, hogy a tehén a lent (v. kendert) ette*“ (MUNKÁCSY 1931: 270).

³⁴ U izvorniku: „A főmondatoknak észrevest jelentő igéi után a magyarázó mellékmondatokat nagyon gyakran a *gdje* (= *hol*) határozószó vezeti be mint kötőszó. *Gdje*-nek mint magyarázó kötőszónak jelentése: „*hogy*“. Például: *vidi sestru, gdje sedi. = látta, hogy nővére ült.; čujem, gdje, ptice pjevaju = hallom, hogy a madarak énekelnek*“ (MUNKÁCSY 1931: 270).

³⁵ Maretić je, vjerojatno, smatrao važnim upozoriti na razliku između subjektivnih i objektivnih rečenica zbog istih veznika.

da Munkácsy se također u potpunoj mjeri naslanja na Maretića, i po opisu i po primjerima – npr. *čitav dan sam pisao, da su me pred veče ruke boljale; vi ste najviše učinili, te sam ja posta čovjek* (MUNKÁCSY 1931: 232, 270; MARETIĆ 1901: 201, 209) – jedino što Maretićevu napomenu da „vrlo često prema posljedičnom da stoji riječ tako u glavnoj rečenici; na pr. *ovo se čudo razglasi po svijetu tako, da je na hiljade prosilaca pristupljivo* [...]“ (MARETIĆ 1901: 209) razrađuje unutar zasebne točke (MUNKÁCSY 1931: 271).³⁶ U Hallerovu jedinome rečeničnom primjeru također se nalazi posljedični veznik *da*: *Komad hljeba ne bi zaiskao, da zla ne pomisli. Egy falat kenyeret se keres meg anélkül, hogy rosszra ne gondolna* (HALLER 1916: 83). U usporedbi s njim njegov uzor Florschütz (1916: 162) navodi i veznik *te*, iz čega se ponovno zamjećuje Hallerov odmak ne samo od njega nego i od, dakako, Munkácsyja i Maretića.

Za drugi zajednički veznik, veznik *te*, i Munkácsy i Maretić u prvome redu napominju da može biti i nezavisni (sastavni) i zavisni (posljedični) iako je Munkácsy Maretićevu (1901: 201) tvrdnju da se „veznik *te* u sastavnom svojem značenju često [...] vrlo približava posljedičnome, t. j. niti sastavno značenje sasvim gubi niti posljedično sasvim dobiva; na pr. *vi ste najviše učinili, te sam ja postao čovjek* [...]“ donekle preoblikovao, pa ona glasi ovako:

Sastavno značenje veznika *te* ponekad se sasvim približava značenjima posljedičnih veznika, što se mora shvatiti tako da zadržava svoje sastavno značenje *te* ujedno upućuje na posljedicu. Primjerice: *vi ste najviše učinili, te sam ja posta čovjek = legtöbbet ti tettetek (annak érdekében), hogy belőlem ember lett*.³⁷

Iz rečenoga se nameće zaključak da iako se, dakako, Munkácsyjeva tvrdnja podupire o Maretićevu, od nje se ipak i razlikuje po tome što je isključiv(ij)a u smislu da se u posljedičnim rečenicama s veznikom *te* sastavno značenje svakako zadržava, a preko njega se dolazi i do posljedičnoga. Izuzet toga valja zamijetiti da je Munkácsy u prijevodnim ekvivalentima u zagradi donio i mađarski izraz *annak érdekében (u svrhu/korist toga)*, što je, vjerojatno, nastojao povezati upravo sa svojim, premda izvorno Maretićevim, ali ipak izmijenjenim, obrazloženjem glede sastavne i posljedične službe veznika *te*. Na koncu valja naglasiti i da se Munkácsy u sklopu opisa posljedičnih veznika, za razliku od opisa namjernih i izričnih, nije oslonio na spoznaje iz Rešetarove gramatike, a preinake unesene u opis službe veznika *te* mogu se, vrlo vjerojatno, opravdati praktičnim razlozima.

5. ZAKLJUČAK

Okosnicu je rada činila analiza i usporedba veznika zavisnosloženih rečenica s obzirom na njihovu službu, točnije zbog ograničenosti korpusa vremenskih, uzročnih, namjernih, izričnih i posljedičnih veznika, kao i metodologije njihova opisa u trima gramatičkim priručnicima koji su činili građu ovoga rada. Poticaj je za analizu i usporedbu zavisnih veznika *te* metodologije njihovog opisa u prvome redu bio potaknut činjenicom da su dvije gramatike pisane mađarskim meta-

³⁶ Maretić se na posljedičnu službu veznika *te* osvrće u sklopu opisa nezavisnih veznika (MARETIĆ 1901: 201), a isto, zanimljivo, čini i MUNKÁCSY (1931: 232).

³⁷ U izvorniku: „A te kötőszónak kapcsoló jelentése néha nagyon közel áll a következményes kötőszók jelentéséhez, ami úgy értendő, hogy kapcsoló jelentését megtartva egyúttal következményt is jelez. Például: *vi ste najviše učinili, te sam ja posta čovjek = legtöbbet ti tettetek (annak érdekében), hogy belőlem ember lett*“ (MUNKÁCSY 1931: 232).

jezikom objavljene nakon Maretićeva jezičnoga prijeloma, te zastupaju vukovsku književnojezičnu koncepciju, namijenjene neizvornim (mađarskim) govornicima za učenje, ali i usavršavanje (Munkácsy) hrvatskoga jezika kao i da, nalik na gramatike prethodnice iz 19. stoljeća, sintaksu zastupaju svega rubno, tj. pretežito iznošenjem morfosintaktičkih napomena. Utvrđeno je tako da među trima autorima postoje poneki odmaci kada je u pitanju metodologija opisa zavisnih veznika, ali i njihova služba. Drugim riječima, Haller se u svojoj gramatici zbog, vjerojatno, njezine (naj)pragmatičnije naravi u (naj)manjoj mjeri naslonio na Maretića, a čija je školska gramatika u rad uključena kao izvor na koji se u većoj ili manjoj mjeri naslanjaju i on i Munkácsy. Na to, naime, ne upućuje samo metodološka značajka da Haller zavisne veznike samo uzgredice navodi pri navođenju i tumačenju zavisnosloženih rečenica, koje Maretić, pa zatim i Munkácsy po uzoru na njega, posebno ne opisuju, već i to što pritom nerijetko navodi drukčije veznike. Razlozi tomu uzgredno su potraženi usporedbom s Florschützovom gramatikom, kojom je utvrđeno da je Haller metodologiju opisa kao i većinu veznika preuzeo od Florschütza, ali ipak ne sve, čime je pokazao odmak od sve trojice gramatičara te potvrdio da je, najvjerojatnije, u njega najvažnija uloga nesumnjivo dodijeljena pragmatičnosti.

S druge je pak strane donesen zaključak da je Munkácsy Maretićevu školsku gramatiku popratio u znakovitoj mjeri – što se osim po metodologiji opisa zaključuje i po tumačenjima službe zavisnih veznika i navedenim primjerima – ali je unio i određene preinake/dopune. Tako, recimo, u odnosu na Maretića svomu popisu uzročnih veznika dodaje veznike *jerbo* i *bo*, koje Maretić spominje svega usputno, a donekle različito opisuje i praksu njihove uporabe te službu (npr. ne spominje moguću nezavisnu službu veznika *bo* kao Maretić). Jednako tako, u sklopu opisa, primjerice, namjernih i izričnih veznika čitatelju obrazlaže i sitnije značenjske nijanse što ih određeni veznici mogu izraziti, pri čemu se u svojim obrazloženjima ponešto i udaljava od Maretića, a navodi Rešetar kao drugoga gramatičara uzora. Kao razlog se takvu postupanju može pretpostaviti i to što je Munkácsy svoju gramatiku namijenio i naprednim govornicima hrvatskoga jezika, a najprikladnijima je za to, čini se, smatrao upravo Rešetarova tumačenja, kojima je naposljetku proširio Maretićeva. Za to je pak, kao i za minimalne razlike u opisu koje se mogu pripisati samom Munkácsyju, također razložno pretpostaviti pragmatične razloge. Navedena je usporedba i analiza na koncu pokazala da između dvojice mađarskih gramatičara, i to unatoč istoj namjeni njihove gramatike, postoje znakovite razlike kada se radi o metodologiji i službi zavisnih veznika kao i (ne)naslanjanju na Maretića. Također je dana naznaka u kojem bi smjeru valjalo promatrati sintaksu kao, premda i dalje rubnu, sastavnicu gramatika hrvatskoga jezika pisanih mađarskim metajezikom u prvoj polovici 20. stoljeća. Haller i Munkácsy u tome su pogledu potvrdili – Haller tumačenjem zavisnosloženih rečenica, a Munkácsy iscrpnim opisom službe zavisnih veznika, pri čemu, naravno, navodi i rečenične primjere, a posvećujući se tako, iako neizravno, i sintaksi složene rečenice – svojevrsan odmak od gramatika prethodnica. Stoga valja zaključiti da je sintaksi ipak više prostora ustupljeno u takvim gramatikama novoga, 20. stoljeća a da pritom nisu izgubile pragmatičnost kao svoje glavno (zajedničko) obilježje.

LITERATURA

- BARIĆ Ernest 2006 *Rode, a jezik?!: radovi jezikoslovne kroatistike*. Pečuh, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.
- BRLOBAŠ Željka 2015 Hrvatske gramatike u 19. stoljeću. In: LISAC Josip – PRANJKOVIĆ Ivo – SAMARDŽIJA Marko – BIČANIĆ Ante (ur.): *Povijest hrvatskih gramatika. 4. knjiga: 19. stoljeće*. Zagreb, Croatica, 431–467.
- BRLOBAŠ Željka – ZNIKA Marija 2018 Hrvatske gramatike i gramatička norma u 20. stoljeću. In: PRANJKOVIĆ Ivo – SAMARDŽIJA Mark – BIČANIĆ Ante (ur.): *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio*. Zagreb, Croatica, 101–151.
- ČIPANJ BANJA Rene 2024 Munkácsyjeva gramatika *Horvát nyelvtan* i njezina morfološka sastavnica. In: RIŠNER Vlasta – GLUŠAC Maja – MLIKOTA Jadranka (ur.): *Od norme do uporabe 3*. Zagreb, Filozofski fakultet Osijek – Hrvatska sveučilišna naklada, 273–302.
- HAM Sanda 2006 *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- LEGÁNYI Dezső (közl.) 1930 *A Bajai M. Kir. Állami Négyévfolyamú Türr István Fiú Felső Kereskedelmi Iskola nyolcadik évi értesítője az 1930–1931. iskolai évről*. Állami Türr István Felsőkereskedelmi Iskola, Baja, 26.
- MÁK Ferenc 2018 Julián-tanítók emléke V. A Muraköz magyar tudósa: Haller Jenő. *Magyar Szó* 75, 124–149, 2018. június 5. 7.
- MERŠIĆ Žuža – VEGH Ivona 2013 Mađarska gramatika međimurskoga jezika. *Studia Slavica Saveriensia* 1–2, 344–353.
- MLIKOTA Jadranka – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Ana 2019 Sintaktičko nazivlje u hrvatskim gramatikama na mađarskom (etničkom i jezičnom) prostoru početkom 20. stoljeća. In: BLAŽETIN Stjepan (ur.): *XIV. Međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*. Pečuh, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 360–375.
- MLIKOTA Jadranka – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Ana 2021 *Mađarska sastavnica hrvatske gramatikografije 19. stoljeća*. Osijek–Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada.
- MLIKOTA Jadranka – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Ana 2022 Gyakorlati horvát (szerb) nyelvtan. „A practical Croatian (Serbian) Grammar“ by Jennő Haller. In: MORIĆ-MOHOROVIČIĆ Borana – VLASTELIĆ Anastazija (ur.): *Širinom filološke misli. Zbornik u čast Diani Stolac*. Zagreb–Rijeka, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet – Hrvatska sveučilišna naklada, 453–471.
- PRANJKOVIĆ Ivo 2010 Hrvatski jezik u 19. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika – Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole*. [on-line] <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1782&naslov=hrvatski-jezik-u-19-stoljecu> [1-09-2025].

Hrvatska enciklopedija [on-line] <https://enciklopedija.hr/clanak/resetar-milan> [1-09-2025].

Izvori

- FLORSCHÜTZ Josip 1916 *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*. Treće izdanje. U Zagrebu, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- HALLER Jenő 1916 *Gyakorlati horvát (szerb) nyelvtan fonetikus alapon iskolai és magánhasználatra*. Budapest, Lampel R. Könyvkereskedése.

- MARETIĆ Tomo 1901 *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola: glasovi, oblici, rečenica, sintaksa*. Drugo izdanje, Zagreb, Tisak i naklada knjižarnice L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- MUNKÁCSY Mihály 1931 *Horvát nyelvtan – Teljes tanfolyam kezdők és haladók részére*. Budapest, Uránia Könyvkiadóvállalat (Aczél Testvérek).
- REŠETAR Milan 1916 *Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache*. Zagreb, Mirko Breyer's Buchhandlung.

RENÉ ČIPANJ BANJA

Department of Slavonic Studies, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University,
Budapest, Hungary

Subordinating conjunctions in grammar books written by Munkácsy, Haller and Maretić

The aim of the paper is to describe, analyze and compare the conjunctions in dependent clauses in the grammar books of the following three (two Hungarian, and one Croatian) authors: Mihály Munkácsy, Jenő Haller and Tomo Maretić. The analysis and comparison are based on the fact – concerning the grammar books written by Munkácsy and Haller – that the mentioned segment of the syntax in those grammars has not yet been described and/or analysed. The reasons for that are, most probably, being related to the fact that they are grammars of Croatian Language written in Hungarian (meta)language. In other words, syntax as a component of learning and teaching Croatian as a foreign language, at least concerning the grammars of Croatian Language written in Hungarian (meta)language, and when relying on the results of the recent research conducted in the field of Croatian-Hungarian grammaticography and grammaticology, is included only to a modest degree. On the other side, Maretić's grammar is being included in the comparison as a corpus which both of the mentioned Hungarian authors used, to a certain extent, for writing and systematizing their own grammar books. The description and comparison of subordinating conjunctions in those three grammar books aims to determine and clarify similarities and differences between authors concerning their description, use and role in the sentence. Other than that, insight will be given into the methodological similarities/differences between authors concerning the description of subordinating conjunctions. The main reason for that is that the grammar books written by Munkácsy and Haller are, first and foremost, practical and meant for learning Croatian as a foreign language, and as such they, being meant only for a specific group, more precisely for the non-native speakers of Croatian Language living on Hungarian territory, contain only modest syntax. The analysis of the subordinating conjunctions, their meanings and relations in the end aims to contribute to the reconstruction of dependent clauses in the grammar books of the two Hungarian authors, both published in the first half of the 20th century.

Keywords: conjunctions, dependent clauses, Munkácsy, Haller, Maretić

Open Access statement. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, a link to the CC License is provided, and changes – if any – are indicated. (SID_1)